

**UNIVERSITATEA „ALEXANDRU-IOAN CUZA”, IAȘI
FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ
„DUMITRU STĂNILOAE”**

ROLUL INIMII ÎN VIAȚA DUHOVNICEASCĂ
- teză de doctorat - rezumat -

Conducător științific:

Prof. Univ. Dr. Pr. Ioan Cristinel TEȘU

Doctorand:

Pr. Bogdan ȚIFREA

Iași, 2017

Comisia de doctorat este alcătuită din:

Președinte:

Prof. Univ. Dr. Pr. Viorel Sava, Facultatea de Teologie Ortodoxă „Dumitru Stăniloae”,
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, din Iași

Conducător științific:

Prof. Univ. Dr. Pr. Ioan C. Teșu, Facultatea de Teologie Ortodoxă „Dumitru Stăniloae”,
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, din Iași

Referenți:

Prof. Univ. Dr. Pr. Ștefan Iloaie, Facultatea de Teologie Ortodoxă, Universitatea „Babeș
Bolyai”, din Cluj-Napoca

Conf. Univ. Dr. Pr. Gheorghe Holbea, Facultatea de Teologie Ortodoxă „Justinian
Patriarhul”, Universitatea din București

Conf. Univ. Dr. Pr. Nicolae Răzvan Stan, Facultatea de Teologie Ortodoxă, Universitatea
din Craiova

Sumar:

Introducere	5
I. Scurtă incursiune în fascinanta cunoaștere a <i>inimii</i>	14
I.1. Terminologie generală	14
I.2. Considerații anatomice, fiziologice și simbolice	16
I.3. Inima în lumea antică	27
I.3.1. <i>Inima</i> în civilizația egipteană	28
I.3.2. <i>Inima</i> în civilizația mesopotamiană	31
I.3.3. <i>Inima</i> în civilizația feniciană	32
I.3.4. <i>Inima</i> în lumea siriană	33
I.3.5. <i>Inima</i> în cultura și civilizația greacă	33
I.4. <i>Inima</i> - din antichitate până în prezent (o perspectivă ortodoxă)	38
II. Inima în Sfânta Scriptură și la Sfinții Părinți	47
II.1. Inima în Sfânta Scriptură a Vechiului Testament	48
II.1.1. <i>Inima</i> omenească - semnificații	51
II.2. Inima în Sfânta Scriptură a Noului Testament	65
II.3. Inima în tradiția patristică	69
II.3.1. <i>Omul</i>, trup și suflet - taină a creației lui Dumnezeu	69
II.3.2. <i>Taina inimii</i> la Sfinții Părinți	76
III. Rugăciunea – <i>viața inimii</i>	87
III.1. Nevoia de spiritual a lumii contemporane. Rugăciunea - izvor de viață	87
III.2. Nevoia omului de a se ruga - rugăciunea înscrisă ontologic în om	89
III.3. Rugăciunea - <i>viața inimii</i>	93
III.3.1. Rugăciunea la părinții filocalici - <i>respirația inimii</i>	94
III.3.2. <i>Taina inimii</i> în rugăciunea Bisericii	99
IV. Rugăciunea <i>minții</i> - rugăciunea <i>inimii</i>	105
IV.1. <i>Mintea</i> și <i>inima</i>: terminologie și semnificații	107
IV.2. Denumirea Rugăciunii. Fundamente biblice. <i>Taina</i> Numelui lui Iisus	114
IV.2.1. Denumirea rugăciunii	114

IV.2.2. Fundamente biblice	117
IV.2.2.1. Temeiuri din Vechiul Testament	117
IV.2.2.2. Expresii din Noul Testament	121
IV.2.2.3. Taina Numelui lui Iisus și puterea lui	124
V. Istoricul <i>rugăciunii inimii</i>	129
V.1. Alcătuirea <i>rugăciunii inimii</i> . Istoricul formulei de rugăciune	129
V.2. Primele secole. Spiritualitatea sinaită	131
VI. Isihasmul. <i>Inima în spiritualitatea isihastă</i>	142
VI.1. Isihasmul – caracteristici generale. Înțelesurile termenului <i>isihia</i>	143
VI.2. Isihasmul – repere istorice și teologice. Disputa isihastă.	
Inima în isihasm	158
VI.2.1. Sfântul Grigorie Sinaitul și răspândirea <i>rugăciunii isihaste</i>	161
VI.2.2. Sfântul Grigorie Palama și disputa isihastă	169
VI.2.3. Moștenirea isihastă atonită	179
VI.2.3.1. Monahul Teoclit Dionisiatul și noua dispută isihastă	180
VI.2.3.2. Modelul Sfântului Paisie Aghioritul	188
VII. <i>Inima și rugăciunea inimii în tradiția isihastă românească</i>	199
VII.1. <i>Inima</i> în învățăturile Sfântului Vasile de la Poiana Mărului	201
VII.2. <i>Inima</i> în învățăturile Sfântului Paisie Velicicovski	212
VII.3. <i>Inima</i> în spiritualitatea cernicană.	
Influențe românești în mediul slav	223
VIII. Rugăciunea inimii: conținut dogmatic și <i>tehnic</i> de rugăciune	227
VIII.1. Înțelesuri dogmatice și conotații ascetice în Rugăciunea lui Iisus	227
VIII.2. Tehnica psiho-somatică în practicarea Rugăciunii lui Iisus	235
VIII.2.1. Rugăciunea inimii nu este „yoga creștină”	239
VIII.3. Pelerinul rus - universalitatea practicării rugăciunii lui Iisus	251
IX. Coborârea <i>minții</i> în <i>inimă</i> – repere medicale și duhovnicești în rugăciunea inimii	255
IX.1. Efectele lucrării rugăciunii minții în <i>inimă</i> -	

Darurile rugăciunii inimii	256
IX.1.1. Căldura din timpul rugăciunii	256
IX.1.2. Darul lacrimilor. <i>Fericita întristare</i> . Străpungerea inimii	258
IX.1.3. Extazul - răpirea minții în rugăciune	262
IX.1.4. Vederea luminii dumnezeiești	265
IX.2. Coborârea minții în inimă sau unirea minții cu inima	276
IX.2.1. Rugăciunea inimii nu este o practică hipnotică	277
IX.2.2. Unirea minții cu inima - considerații medicale și teologice	280
X. Inima și creierul - abordări medicale și teologice	283
X.1. <i>Inima și creierul în timpul rugăciunii - efectele rugăciunii contemplative</i>	285
X.2. <i>Inteligența inimii</i>	297
X.3. <i>Memoria inimii - transplantul de cord</i>	307
XI. Valoarea terapeutică a rugăciunii inimii	317
XI.1. Rugăciunea - mijloc terapeutic universal (repere teologice și confirmări științifice)	319
XI.2. Rugăciunea inimii - terapie isihastă pentru omul contemporan	327
XI.2.1. Scurtă incursiune în psihoterapie	328
XI.2.2. Psihoterapia ortodoxă	332
XI.2.3. Terapie isihastă prin rugăciunea inimii	337
XI.3. Influența rugăciunii inimii în tratarea unor afecțiuni coronariene	356
XI.4. Concluzii privitoare la rugăciunea contemplativă și nu numai	363
Concluzii	368
Bibliografie	374

Cuvinte cheie: *inima, rugăciunea inimii, lumina dumnezeiască, creier, neuroteologie*

REZUMATUL TEZEI

Lumea în care trăim astăzi devine din ce în ce mai secularizată, fiind dominată tot mai mult de materialism, ca expresie sau mod de viață. Omul contemporan se mișcă între coordonate contradictorii: pe de o parte, accentuează foarte mult grija față de mediul înconjurător, elaborând, pentru aceasta, strategii complexe; pe de altă parte, constatăm că această atitudine este, cel mai adesea, motivată de un interes material sau economic. Valoarea lucrurilor și, din păcate, a persoanelor umane, se măsoară, adesea, prin prisma eficienței materiale, economice sau randamentului financiar. În acest context, referirile la *inimă*, ca organ principal al vieții omului, sunt din ce în ce mai numeroase. Această preocupare contemporană provine din grija deosebită pentru viață, pentru un anumit stil de viață. Ea pare să fie o reminiscență a dorului după veșnicie. Trebuie să remarcăm faptul că, adesea, este evidențiat un scop restrictiv, limitat la exercițiul unui stil de viață sănătos, care poate aduce prelungirea vieții biologice, prin grija față de *inimă*. La această atitudine contemporană a contribuit foarte mult și patologia inimii, studiile de specialitate indicând, de pildă, atacul de cord ca principala cauză a mortalității în lume¹. Desigur, aceste direcții sunt bune, pot contribui la *sănătatea inimii*, dar nu sunt suficiente, deoarece se limitează numai la aspectul biologic al vieții omului. Chiar dacă fac referire la viitorul persoanei, tendințele contemporane se limitează la viața pământească, *sănătatea inimii* fiind înțeleasă doar ca un concept privitor la confortul fiziologic al acesteia, eliminarea patologiilor care ar putea curma prematur viața unei persoane umane.

Prezentul demers de cercetare a luat naștere din dorința de a pune în evidență aspecte importante din antropologia creștină, care, la rândul său, caută să valorizeze persoana umană în

¹ Potrivit Organizației Mondiale a Sănătății, în anul 2012, la nivel global, 17,5 milioane de persoane și-au pierdut viața din cauza afecțiunilor cardiovasculare, respectiv 31% din totalul deceselor. Îngrijorător este și faptul că peste ¾ din numărul deceselor au fost înregistrate în țările cu venituri mici și medii. Specialiștii concluzionează că o mare parte a afecțiunilor din această categorie ar putea fi prevenite, prin adoptarea unui stil de viață mai sănătos. Cf. analiza Centrului Național de Evaluare și Promovare a Stării de Sănătate din România, <http://insp.gov.ro/sites/cnepss/wp-content/uploads/2016/01/Analza-de-situatie-ZNI-2015.pdf>, la 17 iunie 2017. Potrivit aceleiași surse, situația din România nu face excepție: la mijlocul anilor '90, țara noastră ocupa al treilea cel mai rău loc în topul țărilor în care bolile cardiovasculare sunt pe primul loc la cauzele ale mortalității. În prezent, situația nu diferă foarte mult, obezitatea fiind un factor generator în acest sens, datorat stilului de viață tot mai stresant și dezordonat. Pentru comparație, amintim că, potrivit statisticilor oficiale din SUA, furnizate de American Heart Association, peste 1,5 milioane de americani suferă în fiecare an un atac de cord, iar dintre acești aproximativ 500 de mii își pierd viața. Dintre aceste cazuri, cele mai multe se datorează evoluției tăcute, de-a lungul timpului, a afecțiunilor coronariene. Mare parte a acestora ar putea fi evitate, de asemenea.- Cf. „Heart attack”, în *The Gale Encyclopedia of Medicine*, second edition, volume 3, G-M, Jaqueline L. Longe, editor, Deirdre S. Blanchfield, associate editor, Gale Group, Thomson Learning, Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, p.1532.

integralitatea sa, trup și suflet. Am considerat foarte importantă încercarea de a accentua latura spirituală a existenței umane, deoarece aceasta este cea care poate construi drumul către viața veșnică. Dezideratul se dovedește anevoios în condițiile succint evocate anterior. Foarte important, de asemenea, este faptul că Spiritualitatea Ortodoxă nu dorește, prin atitudinea sa, prin valorile promovate, să înlăture preocupările obișnuite, firești, ale omului contemporan, ci să le așeze într-o lumină nouă, pentru a ne ajuta să discernem esențialul, de ceea ce ne poate împiedica să dobândim veșnicia.

Tema aleasă pentru cercetare este *Rolul inimii în viața duhovnicească*. Am pornit de la ideea că *inima* reprezintă punctul central sau ținta întregii vieți duhovnicești a omului, având, tocmai de aceea, un *rol* foarte important și foarte bine definit. Expresia *în viața duhovnicească* desemnează atât aspecte cunoscute, precum cele referitoare la partea spirituală a vieții unei persoane umane, precum și aspecte mai puțin subliniate, cum ar fi capacitatea inimii de a media interacțiunea celor două aspecte ale realității, material și spiritual.

Pe de o parte, știința medicală, așa cum am arătat anterior, consideră că sănătatea inimii poate contribui la sănătatea vieții, la îmbunătățirea și prelungirea acesteia. Din acest punct de vedere, privită atent, inima este tratată cu delicatețe, deoarece constituie organul principal, care influențează, prin activitatea sa, metabolismul, precum și starea și eficiența celorlalte organe ale omului și, în consecință, întreaga lui viață. Totuși, în acest plan, inima pare a pierde teren, odată cu dezvoltarea uluitoare a tehnologiilor medicale și cu revoluția descoperirilor din domeniu.

Pe de altă parte, neuroștiințele demonstrează astăzi că *inima* nu este numai un organ anatomic, cu funcții fiziologice bine determinate, o pompă biologică, supusă mereu tensiunii și aflată într-o permanentă mișcare. Schimbarea de paradigmă în domeniul științific a venit tocmai în acest domeniu, al științelor de graniță, aflate la întrepătrunderea medicinei clasice cu psihologia, neurologia, filosofia, dar și cu teologia. Apariția unei ramuri științifice ca *neuroteologia* a inspirat numeroase studii și analize, bazate pe date științifice concrete, privitoare la locul și rolul pe care inima îl îndeplinește în raportul cu creierul, despre care se credea, până nu demult, că este singurul organ al gândirii, în complexul organism uman. Ca urmare, concluzia generală, recunoscută astăzi de întregul spectru științific, este aceea că *inima* nu mai este doar o simplă pompă biologică, ci un centru, cel puțin la fel de important precum creierul.

Spiritualitatea Ortodoxă propune o viziune mai amplă asupra *inimii*, având în vedere faptul că scopul vieții noastre pe pământ este dobândirea vieții veșnice. Părintele academician Dumitru Stăniloae, făcând referire la preocuparea teologilor legată de importanța inimii, spunea că aceasta este „de o însemnătate foarte mare pentru reliefaarea adevăratei noetici și antropologii creștine, în

special ortodoxe”². Așadar, studiul duhovnicesc asupra inimii nu se limitează la sfera Spiritualității, ci ne poate ajuta să înțelegem mai multe despre ființa umană, în general, dar și despre persoana proprie, în particular. După cum vom vedea, Sfânta Scriptură conține numeroase referiri la *inimă*, din mai multe perspective. De asemenea, Sfinții Părinți au dedicat spații largi în operele lor *inimii*, înțelegând prin aceasta centrul ființei umane, spațiul întâlnirii omului cu Dumnezeu. De aici și aplecarea minuțioasă asupra acestei *cetăți împărătești* sau coroane a omului.

Interesul față de inimă a cuprins mai multe domenii ale cercetării științifice. Pentru a schița stadiul cercetărilor cu privire la inimă, trebuie să împărțim preocupările în două părți distincte: preocupări de natură teologică și preocupări de natură științific-medicală, incluzând aici anatomia, fiziologia, psihologia ș.a. Poate un loc aparte ar trebui să rezervăm neuroștiințelor, respectiv neuroteologiei și neurocardiologiei, care se găsesc, de fapt, la frontiera dintre cele două categorii enunțate anterior.

În sfera preocupărilor teologice privitoare la inimă, menționăm, pentru început, abordările Părintelui academician Dumitru Stăniloae, care, în lucrările sale de sinteză dedică profunde rânduri *inimii*, din perspectivă ascetică, dar și din perspectiva rugăciunii lui Iisus, ca mijloc de unire a omului cu Dumnezeu, prin lucrarea harului divin. Un palier aparte, purtând semnătura Părintelui Dumitru Stăniloae, ca traducător, dar și în privința comentariilor profunde pe care le-a realizat, îl constituie Filocalia, ale cărei pagini au fost sursa principală de inspirație pe parcursul desfășurării acestei cercetări. Am folosit, de asemenea, prețioasele analize filocalice ale Părintelui Profesor Ioan C. Teșu, care constituie un reper, prin profunzimea abordărilor și bogăția ideilor utilizate. Unele dintre aceste lucrări au constituit, pe parcursul întocmirii tezei, resurse bogate de informație teologică, dar și științifică, drept pentru care le-am folosit ca dreptar de bază în alcătuirea argumentațiilor specifice capitolelor teologice.

Am avut în vedere, desigur, și lucrări ale altor autori, dintre care o parte au abordat special *inima*, cu multiplele sale sensuri, iar o altă parte au dedicat pagini de o deosebită frumusețe și extrem de interesante rugăciunii lui Iisus sau rugăciunii inimii, incluzând aici și traduceri în limba română. Dintre acestea, poate cele mai directe, cu referire la *inimă*, aparțin teologului apusean Tomáš Špidlík, ale cărui preocupări în domeniu constituie un punct de referință. Preocupările teologilor apuseeni constituie, de asemenea, un bogat material teologic, pe care l-am folosit, pentru a avea o imagine de ansamblu asupra cercetărilor referitoare la inimă.

Rezultatele cercetărilor științifice referitoare la inimă sunt foarte bine sintetizate în dicționarele și enciclopediile publicate, dintre care unele sunt traduse în limba română. O parte

² Dr. Dumitru Stăniloae, nota 1 la B. Vășeslavțev, „Însemnătatea inimii în religie”, trad. de Dr. Dumitru Stăniloae, în *Revista Teologică*, anul XXIV, ianuarie – februarie 1934, nr. 1-2, p. 31.

dintre acestea conțin o abordare teologică, istorică, iar altele una de natură științifică, medicală.

La capitolul științific-medical, stadiul cercetărilor este foarte avansat. Dintre lucrările apărute pe această temă, poate cele mai cunoscute sunt ale cercetătorului american Andrew Newberg, socotit unul dintre inițiatorii neuroteologiei. Desigur, o abordare foarte utilă poate fi regăsită și în lucrările unor oameni de știință, care, în încercarea de a populariza noțiuni esențiale despre inimă, despre sănătatea cordului și implicațiile pe care le poate avea în viața omului, au alcătuit adevărate volume de tip best-seller.

Scopul principal al prezentului demers de cercetare a fost să îmbine învățătura Spiritualității ortodoxe, privitoare la *inimă*, cu numeroasele confirmări științifice, provenite din domeniile amintite anterior. Am considerat utilă această abordare, deoarece ea ne poate ajuta să ne concentrăm atenția asupra factorilor importanți, ce pot influența devenirea noastră pe pământ, precum și dobândirea vieții veșnice.

Noutatea pe care o aduce prezenta lucrare constă, în primul rând, tocmai în abordarea pe care o propune, asupra problematicii inimii. Desigur, așa cum am menționat deja, tema *inimii* este una predilectă pentru studiile de Spiritualitate ortodoxă, însă o încercare de dimensiuni mari, care să cuprindă toate aspectele ce vor fi atinse aici, nu s-a realizat, sub această formă, cel puțin în limba română. În mod concret, lucrarea poate răspunde la o serie de întrebări, cu aplicabilitate practică:

1. Care este imaginea *inimii* în gândirea omului contemporan? 2. Ce aport are Teologia, în speță Spiritualitatea ortodoxă, la o mai bună înțelegere a conceptului integrator de *inimă*? 3. Care sunt punctele de întâlnire între gândirea filocalică a Părinților Bisericii și știința contemporană, în privința inimii? 4. Ce aplicare practică poate avea contribuția Spiritualității ortodoxe pentru omul contemporan, în privința inimii?

Cercetarea de față poate avea o contribuție importantă la o mai bună cunoaștere a învățaturii ortodoxe cu privire la om, precum și la noțiunile de *trup* și *suflet*, *inimă*, *curăția inimii*, ca etapă în drumul spre desăvârșire. Într-un sens practic, demersul poate contribui la înnoirea limbajului teologic referitor la aceste elemente, prin implicarea sau valorizarea elementelor științifice-medicale, dar nu numai, pe care le aduce în prim-plan. Din această perspectivă, Spiritualitatea ortodoxă demonstrează că este cu adevărat o *știință a mântuirii*, care se arată preocupată de sănătatea duhovnicească, dar și trupească, a omului, dar, mai mult decât atât, este preocupată în mod stringent de viața veșnică a acestuia.

Printr-o abordare precum cea de față, poate exista un câștig important în percepția pe care omul contemporan o are asupra Spiritualității, deoarece, demonstrând că nu este o știință sau o preocupare reduționistă, aceasta va folosi și va pune în valoare confirmări științifice importante

privitoare la om, natura sa, menirea sau chemarea acestuia. Am considerat că acesta este un aspect foarte important al demersului de cercetare, deoarece astăzi se constată o tendință majoră a societății umane, chiar și în statele cele mai dezvoltate sau mai ales în acestea, pentru o revenire la principiile unei spiritualități integratoare. În acest sens, studiile recente sunt categorice, însă este necesară o atenție sporită, deoarece există și forme viciate de spiritualitate, care nu doar că nu ajută, dar chiar dăunează omului contemporan.

Din perspectivă istorică, am considerat importantă o incursiune în trecutul conceptului de *inimă*, deoarece rezultatele ne pot ajuta să înțelegem mai bine cum au privit oamenii, de-a lungul timpului, în diferite medii culturale, economice, sociale, dar mai ales în sens religios, *inima*, locul și rolul său în existența lor. Având această imagine de bază, vom putea analiza eficient atitudinile prezente față de inimă și problemele sale, care devin, inevitabil, problemele omului și, prin extensie, ale societății.

Din punct de vedere analitic și sistematic, lucrarea se străduiește să consemneze și să sistematizeze informațiile cele mai importante și noțiunile definitorii privitoare la *inimă*, cu scopul de a le integra într-un discurs îmbogățit, potrivit cu timpurile pe care le trăim, deoarece astăzi, așa cum deja am enunțat, se face simțită o tendință majoră a oamenilor de a adopta un stil de viață integrator, în care spiritualitatea deține un loc central. De asemenea, neuroștiințele au un cuvânt important de spus în experiența omului de astăzi, aceasta constituind și o oportunitate pentru studiul de față. Astfel, plecând de la experiența biblică, vom analiza tradiția Părinților cu privire la *inimă*, ajungând apoi la confirmările științifice de astăzi, într-o îmbinare interesantă și utilă, ca perspectivă.

Comparând experiența duhovnicească a Părinților filocalici, în principal, cu descoperirile științifice contemporane, mai ales din domeniul științelor de graniță, vom putea găsi confirmări importante pentru valorile propovăduite de Spiritualitatea ortodoxă și, în acest mod, vom putea propune ca punct de interes pentru omul contemporan o apropiere mai strânsă între analiza științifică-medicală asupra cordului uman și perspectiva duhovnicească a Bisericii, care privește *inima* ca pe un complex spiritual, definit ca *omul interior*. Odată realizată această analiză comparativă, avem șanse mari să percepem într-un mod integrativ existența noastră, ca persoane umane, într-un mediu care ne influențează și pe care îl influențăm, dar și să descoperim *cum* anume putem interacționa cu tot ceea ce ne înconjoară, precum și cu tot ceea ce vine din interiorul nostru (gândurile, emoțiile), nu doar pentru o viață mai așezată aici, pe pământ, ci, prin aceasta, pentru a dobândi nemurirea, în Împărăția lui Dumnezeu.

În vederea îndeplinirii acestor deziderate, am structurat lucrarea în unsprezece capitole distincte, dar având o legătură între ele, bazată pe o continuitate a ideilor și analizelor. Capitolele

lucrării sunt precedate de o introducere, iar la final se regăsesc o serie de concluzii, urmate de bibliografie. Deși, formal, lucrarea nu este structurată pe mai multe părți, în baza conținuturilor, se pot distinge patru asemenea asocieri.

Astfel, primele două capitole (I, II) alcătuiesc, oarecum, o parte introductivă, care dorește să ne familiarizeze cu noțiunea de *inimă* și ne introduce în atmosfera patristică a temei. Capitolul I realizează o incursiune în istoricul *inimii*, ca noțiune și centru spiritual, existențial etc. Mai întâi, însă, este necesară cunoașterea unor elemente anatomice și fiziologice, cu privire la *inimă*, locul și rolul său în organismul uman. Din această perspectivă, *inima* se prezintă ca un organ central, cu o alcătuire complexă și cu funcții pe măsură. Anatomia inimii este de-a dreptul impresionantă, fiecare detaliu al cordului uman implicând funcții specifice. Un detaliu fascinant la acest capitol este sistemul nervos personalizat al inimii, care implică o legătură specială cu creierul și cu centrul nervoși esențiali ai organismului. Faptul că există, la nivelul inimii, un adevărat „centru de comandă” în acest sens, ne duce inevitabil cu gândul la experiențele mistice ale Părinților filocalici, care, prin practicarea rugăciunii inimii, ajungeau la trăiri spirituale deosebite. Datorită importanței pe care o are în viața omului, *inima* a devenit un adevărat simbol al vieții. Foarte interesantă este, aici, viziunea unora dintre cele mai reprezentative civilizații ale Antichității, care considerau *inima* un adevărat centru al puterilor spirituale ale omului, sediul inteligenței, al sentimentelor etc.

Capitolul al II-lea vine în continuarea celui precedent, introducându-ne în *taina inimii*, așa cum se regăsește ea în Sfânta Scriptură și la Sfinții Părinți. Atât în Vechiul, cât și în Noul Testament, *inima* apare de sute de ori, desemnată printr-o serie de termeni, majoritatea fără o legătură cu înțelesul biologic, anatomic sau fiziologic, al cordului. Astfel, atât *leb* (pentru Vechiul Testament), cât și *καρδία* (pentru Noul Testament), au conotații deosebite, implicând ideea unui centru spiritual al ființei umane. Tradiția patristică a Bisericii a păstrat această orientare, iar paginile Filocaliei sunt presărate cu referiri la *inimă*, ca univers interior al omului, pe de o parte, dar și ca spațiu al întâlnirii cu Dumnezeu, pe de altă parte.

Următoarele trei capitole (III, IV, V) aduc în discuție *rugăciunea*, înțelegând ca o necesitate, atât pentru om, în general, cât și pentru *inima* sa, în particular. Capitolul al III-lea tratează despre rugăciune, ca fundament sau stimulent pentru viața inimii. Se regăsesc aici o serie de considerații cu privire la nevoia de spiritualitate a omului contemporan, cu trimitere directă la nevoia ontologică a omului de a se ruga. Această incursiune este deosebit de importantă, deoarece se constată faptul că *inima* are nevoie de un tratament special, iar rugăciunea se dovedește catalizatorul vieții spirituale a omului, care are în centrul său *inima*. De asemenea, este necesar să cunoaștem și modul în care înțeleg Părinții filocalici rugăciunea, pentru ca, ulterior, să ne putem concentra pe rugăciunea inimii. Astfel, rugăciunea este privită ca o necesitate absolută a vieții

omului, un element fără de care planul spiritual al vieții se diluează, ajungând să dispară. Rugăciunea are mai multe trepte, potrivit cu starea duhovnicească, abilitățile, dispoziția celui care o practică. Ea se constituie într-un urcuș permanent, o scară a desăvârșirii. Aceasta este imaginea pe care o desprindem din întreaga tradiție a Bisericii. În cultul Bisericii, rugăciunea este termenul cheie, care definește și exprimă cel mai bine atitudinea acesteia față de Dumnezeu. Între rugăciunea inimii și Sfânta Liturghie există o complementaritate binecuvântată, în sensul că rugăciunea inimii, practică în viața de zi cu zi, ajută pe creștini să păstreze în inimă harul dumnezeiesc pe care l-au primit în Sfânta Liturghie.

Capitolul al IV-lea ne introduce în *rugăciunea inimii* sau *rugăciunea lui Iisus*. Astfel, în prima parte parcurgem fundamentele biblice ale acesteia, dar și o serie de precizări cu privire la *minte* și *inimă*. Acești termeni sunt atât de apropiați ca semnificații, încât, de multe ori, sunt folosiți unul în locul celuilalt sau pentru a desemna realități spirituale comune. Taina Numelui lui Iisus este un punct de maximă profunzime duhovnicească, iar invocarea Mântuitorului, prin rugăciunea inimii, constituie o preocupare de căpătâi pentru părinții Filocaliei. Aceștia au mereu certitudinea că, prin invocarea numelui, Persoana Mântuitorului se face prezentă și lucrătoare în viața celui care se roagă.

Următorul capitol, al V-lea, este dedicat istoricului rugăciunii inimii, aducând precizări despre alcătuirea acesteia și despre primele dovezi ale utilizării ei, în mediul sinait, din Egipt.

Capitolele VI, VII, VIII formează o altă asociere, care tratează teme legate de rugăciunea inimii, inclusiv din perspectivă istorică, teologică-dogmatică, dar nu numai. Astfel, capitolul al VI-lea tratează despre *isihasm*, pornind de la apariția termenului, înțelesurile *isihiei*, trecând apoi prin disputa isihastă din veacul al XIV-lea, cu precizări legate de personalitățile și activitatea Sfinților Grigorie Sinaitul și Grigorie Palama. De asemenea, o parte importantă a acestui capitol transpune în contemporaneitate principiile isihaste ale rugăciunii inimii, aducând ca exemple doi monahi atoniți: Teoclit Dionisiatul și Sfântul Paisie Aghioritul. Capitolul al VII-lea este o continuare firească a celui precedent, deoarece prezintă elemente de isihasm românesc. Astfel, sunt aduse în prim-plan personalități ca Sfinții Vasile de la Poiana Mărului și Paisie Velicicovski, precum și învățăturile acestora cu privire la *inimă* și *rugăciunea inimii*. Capitolul al VIII-lea încheie, într-un mod simbolic, triada despre isihasm, cu precizări importante despre rugăciunea inimii, respectiv înțelesurile sale dogmatice, semnificațiile ascetice. De asemenea, un punct foarte important îl constituie explicațiile comparative lămuritoare despre această rugăciune și alte practici spirituale, de factură necreștină, demers care subliniază faptul că rugăciunea inimii nu este o practică yoga.

Ultimele trei capitole (IX, X, XI) constituie, propriu-zis, partea de analiză comparativă a lucrării, deși precizări de acest fel se regăsesc pe tot parcursul demersului, încă din primele pagini.

Capitolul al IX-lea tratează despre ceea ce Părinții isihăști numeau *coborârea minții în inimă*. Acest fenomen foarte complex implică unele urmări, de ordin duhovnicesc, dar nu numai. Astfel, organismul trece prin anumite stări fiziologice, căldura pe care o resimte rugătorul fiind un semn al lucrării harului dumnezeiesc. Desigur, există și o falsă căldură, pe care duhurile rele o provoacă, mai ales în cazul începătorilor, pentru a-i deturna de la scopul principal al rugăciunii, care este unirea cu Hristos. Din acest motiv, Părinții recomandă mereu precauție și discernământ, iar mai presus de toate ascultarea față de un duhovnic încercat. Un alt punct de interes este *darul lacrimilor*, pe care îl dobândesc cei ce, cu multă smerenie, invocă în rugăciune numele lui Iisus. Străpungerea inimii este o stare duhovnicească înaltă, rod al lucrării harului dumnezeiesc, în vremea rugăciunii curate. Extazul și vederea luminii dumnezeiești sunt alte roade ale rugăciunii curate. O direcție foarte importantă a demersului de cercetare o reprezintă o serie de importante precizări de ordin medical-științific, privitoare la manifestările din timpul rugăciunii. În acest sens, oamenii de știință pot demonstra că unirea minții cu inima, în timpul rugăciunii, nu este o simplă metaforă, ci devine realitate. Desigur, nu este vorba despre o unire fizică-biologică, deoarece elementele anatomice nu își modifică locul în componența organismului uman, dar noțiunile obișnuite, cum ar fi cea de *spațiu*, sunt depășite pe treptele cele mai profunde ale rugăciunii inimii. Astfel, sintagma *rugăciunea minții în inimă* este sinteza perfectă a precizărilor științifice amintite anterior.

Capitolul al X-lea tratează relația specială dintre *inimă* și *creier*, din perspectiva neuroștiințelor, cu o analiză ortodoxă. Am notat aici o serie de precizări referitoare la efectele rugăciunii contemplative, dorind să subliniem beneficiile pe care le constată oamenii de știință astăzi. Această incursiune este una dintre laturile practice ale demersului de cercetare, rugăciunea fiind metoda cea mai la îndemână pentru restabilirea echilibrului interior, din perspectivă creștină. Un punct foarte important și interesant este *inteligenta inimii*, un concept care fascinează lumea științifică și nu numai, de mai mulți ani de zile. Analiza se concentrează asupra faptului că inima are un loc special în funcționarea complexă a organismului uman, îndeplinind rolul de coordonator în multe procese fiziologice, psihologice etc. Descoperirile din domeniul neuroștiințelor pun *inima* pe un plan de egalitate cu *creierul*, din această perspectivă. Confirmările științifice vin să întărească, o dată în plus, ceea ce Spiritualitatea ortodoxă afirmă, prin vocea Părinților filocalici. Continuând analiza, vorbim despre *memoria inimii* și aducem în atenție o serie de precizări foarte interesante, privitoare la transplantul de cord. Ne interesează aici în mod special cât de „personalizată” este prezența și activitatea inimii în organism, deoarece apar câteva întrebări interesante, în cazul transplantului de cord, de pildă. Există analize științifice, privitoare la unele schimbări de personalitate, în cazul persoanelor care au beneficiat de un astfel de transplant.

Mergând pe acest fir, se ajunge la o interesantă discuție despre *inimă* și *suflet*, ca elemente cheie în viața duhovnicească a creștinului.

Ultimul capitol al lucrării, al XI-lea, tratează despre valoarea terapeutică a rugăciunii inimii, dorindu-se a fi o parte cu aplicabilitate practică, deși nu este singura de acest gen de pe parcursul demersului nostru. În deschiderea capitolului, se regăsesc o serie de considerații importante, cu privire la rugăciune și efectele sale terapeutice. Și în acest caz, confirmările științifice ale terapiei prin rugăciune sunt extrem de interesante și importante. O analiză specială am consacrat unei metode de terapie, prin rugăciunea inimii; pentru ca privirea să fie cât mai cuprinzătoare, trebuie să analizăm câteva noțiuni de psihoterapie, în general, și de psihoterapie ortodoxă, în special. Finalul capitolului aduce în prim-plan unele aspecte foarte interesante, despre influența benefică a rugăciunii inimii în tratarea unor afecțiuni coronariene. Capitolul se încheie cu o scurtă serie de concluzii, care se constituie, de fapt, într-o analiză a celor prezentate în ultima triadă a lucrării.

Concluziile generale ale tezei aduc în atenție realizările demersului de cercetare, analizând, din perspectiva mesajului Spiritualității astăzi, aceste considerații. Dată fiind complexitatea temei abordate, lucrarea de față nu va putea epuiza, în niciun caz, problematica dezbătută și analizată. Totuși, demersul se constituie într-o încercare pertinentă de a clarifica o serie de aspecte legate de *inimă*, relația dintre *minte* și *inimă*, *creier* și *cord*, potrivit tradiției Spiritualității ortodoxe și în lumina descoperirilor științifice din lumea medicală, dar nu numai.

Dacă ne întrebăm ce ar mai putea spune cineva, în sfera Spiritualității ortodoxe, despre *inimă*, ar trebui să subliniem faptul că ideea de la care a plecat acest demers de cercetare a fost aceea de a scoate în evidență importanța inimii pentru Spiritualitatea ortodoxă, folosind o paralelă cu științele contemporane de graniță, respectiv neurologia, cu ramurile sale, neuroteologia și neurocardiologia. Noutatea principală a lucrării constă tocmai în această abordare, am putea-o numi, interdisciplinară.

Așadar, dacă despre *inimă* s-a scris mult și s-au dezbătut anumite aspecte ale acestui concept, totuși, o perspectivă de genul celei prezentate în acest demers de cercetare era necesară. Din acest motiv, ar putea fi identificată o potențială contribuție a lucrării sau, cel puțin, a acestui mod de abordare a temei, la o conlucrare mai strânsă între științele medicale contemporane și Spiritualitate. De altfel, am constatat, parcurgând materialele folosite la elaborarea lucrării, că nu se mai poate face astăzi abstracție de latura spirituală a vieții omului. Nevoia de spiritualitate se resimte nu doar în particular, la nivelul fiecărei persoane, ci și comunitar, la nivelul localităților și chiar al popoarelor. În aceeași direcție, am constatat, cu o plăcută surprindere, o preocupare consistentă a specialiștilor din domenii de graniță pentru aspecte spirituale ale existenței, inclusiv

pentru aspecte care țin de o viață spirituală sănătoasă, de vindecarea spirituală, raportul dintre suflet și trup etc. Neuroteologia constituie un domeniu fascinant! Căutările din domeniul spiritualității, mai ales atunci când sunt susținute și argumentate de știința contemporană, ne oferă o lecție importantă: oricât de mari ar fi realizările noastre, personale sau comunitare, nu putem exclude din ecuația vieții factorul *Dumnezeu*, care se dovedește de fiecare dată cel mai important.

Revenind la aportul lucrării de față în cadrul dialogului dintre știință și spiritualitate, putem marca un potențial punct de întâlnire, care, desigur, poate fi dezvoltat și îmbunătățit. De altfel, spectrul acestui dialog se lărgește cu fiecare zi ce trece, deoarece știința ajunge să se implice în aspecte tot mai adânci ale vieții spirituale, aducând în dezbatere noțiuni fundamentale, precum cea de *suflet*.

Incursiunea în anatomia și fiziologia cordului uman ne prilejuiește întotdeauna o fascinantă apropiere de inimă și ne oferă sentimentul că ne aflăm în prezența uneia dintre minunile lumii. Această *minune*, însă, nu rămâne ancorată într-un trecut misterios, nu este doar trecută într-un catalog arhaic, ci ea continuă să impresioneze generații după generații, continuă să devină o minune și mai mare, pe măsură ce omul învață să îi descifreze mesajele. Este fascinant să constați cât de minuțios organizată și cu câtă precizie este lucrată *inima*! Cel mai impresionant aspect privitor la anatomia și fiziologia cordului a fost construcția sa potrivită pentru rolul pe care îl are în organism și, mai ales, înzestrarea sa cu acele elemente care fac posibilă interconectarea cu celelalte organe vitale din organism, în special cu creierul. Dacă nu ar exista aceste configurații speciale ale inimii, probabil că lucrurile ar fi mai simple și mai puțin spectaculoase.

Un aspect pe care l-am subliniat la momentul respectiv, când am analizat constituția inimii, a fost prezența și activitatea impresionantului *sistem nervos al inimii*. Cunoscând acest aspect, putem înțelege mai bine de ce isihăștii își concentrau atenția cu atâta insistență asupra inimii, în special asupra unui loc *de deasupra inimii*: acolo se află un centru nervos de comandă, de unde pleacă impulsurile electrice, care dau naștere bătăilor inimii. Mai mult decât atât, inima nu se supune, decât parțial, comenzilor venite de la creier, ci, dimpotrivă, ea este cea care *se impune* în relația cu acesta, de fiecare dată.

Statutul special al inimii a continuat să reziste în timp, așa cum am văzut când am trecut la actualizarea problematicii, analizând și din perspectivă ortodoxă acest parcurs. Deși a pierdut teren în unele sectoare ale vieții, inima a câștigat în altele și, până astăzi, a rămas la fel de fascinantă sau a devenit chiar mai fascinantă! Reținem aici un aspect foarte important, pe care l-am subliniat deja: oricât de evoluată ar fi știința, ca manieră de abordare a inimii și de analiză a problemelor sale, dacă eliminăm latura spirituală a dezbaterii, am pierdut esențialul.

Adevărata măsură a *tainei inimii* o dă Sfânta Scriptură. Am descoperit, răsfoind paginile

sale, mai ales în Vechiul Testament, sute de texte care vorbesc despre *inimă*, implicit despre o multitudine de aspecte care țin de viața *omului interior*, care conturează, metaforic, inima. Am considerat că incursiunea biblică ne va ajuta, așa cum s-a și întâmplat, să înțelegem mai bine aportul neuroștiințelor la înțelegerea misterului inimii. Astfel, de la organul anatomic, mic, dar puternic, până la *conștiința omului* sau *sediul rațiunii*, *inima* este privită, în ambele cazuri, atât în Biblie, cât și în cercetările oamenilor de știință, ca un centru misterios, care acționează autonom, dar rămâne în legătură cu toate părțile importante ale organismului.

A fost extrem de interesantă și descoperirea legăturilor dintre neuroștiințe și tradiția Părinților Bisericii, care privește *inima* ca pe un tron al lui Hristos, un altar, pe care suntem datori să îl păstrăm curat, deoarece nimeni altcineva nu merită să îl aibă în stăpânire. Când am adus în discuție relația dintre creier și inimă, am realizat de ce Părinții cereau *coborârea minții în inimă*: numai dacă inima și creierul, organul *minții*, sunt într-o strânsă legătură, organismul se ridică la parametri optimi de manifestare, deoarece se restabilește o unitate ființială, ruptă de păcat sau, în limbaj neurologic, sunt eliminate perturbările care intervin, pe parcursul vieții, în existența și funcționarea unui duet esențial pentru viața omului. Foarte interesantă este atitudinea *inimii* față de creier, dar și modul în care îl poate influența. Dacă neurologii au decoperit că, de fapt, prin modul nostru de a gândi, ne creăm singuri realitatea înconjurătoare, și dacă ținem cont de faptul că inima exercită o influență puternică asupra creierului, am putea concluziona că, într-un fel, inima noastră creează realitatea în care trăim? Este doar o conexiune, dar capătă sens, dacă privim la descoperirile științifice contemporane, cu privire la inimă și creier.

O altă concluzie la care trebuie să ne oprim este legată de unicitatea inimii. Am aflat că biologia celulară confirmă capacitatea celulelor de a înmagazina energie și informație. Am discutat despre transplantul de cord, în condițiile în care există studii științifice despre anumite schimbări de personalitate, pe care le suferă persoanele ce au beneficiat de un astfel de transplant. Având în vedere aceste considerații, am găsit pertinentă întrebarea: ce se întâmplă cu inima nouă în corpul care o primește? Dată fiind legătura strânsă dintre suflet și inimă, care va fi urmarea unui transplant de cord? Este o chestiune care, cu siguranță, trebuie dezvoltată într-un studiu viitor.

Un alt aspect extrem de important, pe care l-am abordat, îl constituie rugăciunea inimii. Am constatat că această practică de rugăciune este foarte răspândită, sub diverse forme, formule etc. Din acest motiv, am considerat necesar să fie cunoscute anumite aspecte istorice și teologice, cu privire la această rugăciune. Cunoscându-le, există șanse mari de a nu mai confunda acest mod de rugăciune cu practici spirituale necreștine. Tot aici, am insistat pe rolul vindecător al rugăciunii, marcând un punct principal de întâlnire între Spiritualitate și științele terapeutice. Rugăciunea inimii poate constitui o metodă de psihoterapie ortodoxă foarte concretă, iar acest lucru dă mari

speranțe pentru viitor. Desigur, în mod practic, rugăciunea este folosită ca modalitate de apropiere față de Dumnezeu, iar pe parcursul cercetării am constatat că ea devine foarte potrivită modului de viață contemporan. Aceste considerații pot fi luate drept aplicații practice ale demersului de cercetare. Am constatat că există multe similitudini între practica rugăciunii lui Iisus și descoperiri ale neurologilor, privitoare la efectele rugăciunii meditative asupra creierului și, implicit, asupra cordului uman. Desigur, aceste cercetări de dată recentă nu sunt nici neapărat creștine, nici confesionale, dar am extras numai ceea ce poate fi folosit din perspectiva credinței. De altfel, am constatat că există o multitudine de dovezi, verificate științific, ale prezenței și lucrării lui Dumnezeu în *mintea* și *inima* omului.

Un aspect interesant este faptul că, din perspectivă neurologică, *mintea* pare a fi singurul loc sau mediu în care poate fi prezent Dumnezeu în ființa omului, potrivit analizei științifice. Dar această *mintea* neurologică seamănă până la identitate cu *inima* pe care o descriu și despre care vorbesc atât de mult Părinții isihăști. Ca atare, am considerat că ar fi interesant de studiat această paralelă, deoarece ea ar duce la anumite clarificări conceptuale, precum și la o mai bună înțelegere a principiilor isihaste și, implicit, la o mai corectă aplicare a lor în viața de rugăciune.

În concluzie, am atins, prin intermediul acestui demers de cercetare, obiectivele propuse la început, cu precizarea că, atât partea de teologie, cât și partea de analiză comparativă cu neuroștiințele contemporane, pot fi dezvoltate și aprofundate. Acest fapt se datorează și evoluției uimitoare a științei în zilele noastre. *Creierul* constituie un obiect de studiu fabulos, în condițiile în care, deși se cunosc atât de multe lucruri despre el, specialiștii continuă să descopere alte aspecte, neexplorate până acum. La rândul său, *inima* are încă multe de povestit neurocardiologilor, deoarece, așa cum am constatat, este implicată în toate procesele esențiale din organism, dar și din viața noastră emoțională, energetică. Acest aspect, al *inimii emoționale*, nu este unul ușor epuizabil, pentru că nu face referire doar la sentimente, într-un mod simplist, așa cum, eronat, se credea, până nu demult. Latura emoțională a personalității umane ține de tot ceea ce reprezintă emoțiile pozitive sau negative, de înclinații personale, caracter, moștenire genetică etc. Este foarte interesant și important faptul că latura emoțională a personalității noastre poate fi educată, influențată. Noi putem învăța cum să ne stăpânim emoțiile și cum să le folosim într-un mod constructiv, pentru a reactiva capacitățile pe care le-am primit de la Dumnezeu, prin creație. Aceste aspecte sunt extrem de captivante și, tocmai de aceea, pot fi dezvoltate ulterior, de exemplu în direcția relațiilor interumane sau în cea a menținerii sănătății psihice și fizice, dar și sub alte aspecte.

După ce am parcurs toate aceste concluzii, trebuie spus un lucru esențial: chiar și un demers de cercetare de talia unei teze de doctorat nu poate epuiza tema *inimii*, înțeleasă din

perspectiva Spiritualității, dar și a științelor medicale, clasice și de graniță, deoarece *inima este un abis*, un loc de taină, o stare duhovnicească, un spațiu de interacțiune între capacitățile cele mai fascinante ale organismului uman, dar, nu mai puțin important sau, mai bine zis, cel mai important, este un spațiu al întâlnirii omului cu Dumnezeu. În mod cert, și expresia aceasta, a *întâlnirii cu Dumnezeu în inimă*, se justifică pe deplin, datorită complexității manifestărilor prezentate în decoperirile științifice cu privire la inimă. Dumnezeu este minunat, faptele Sale sunt minunate, precum este și inima omului, fie că o prezentăm sub aspect anatomic-fiziologic, fie că o descriem neurologic. Peste toate acestea însă, rămân foarte actuale cuvintele lui Antoine de Saint-Exupery: *limpede nu vezi decât cu inima. Ochii nu pot să pătrundă-n miezul lucrurilor*. Este un mare adevăr și, totodată, o mare taină! Am văzut aceasta și atunci când am discutat despre *intuiția inimii* și am aflat că aceasta primește, dintr-un câmp energetic informațional, semnale premergătoare anumitor evenimente, chiar înaintea creierului!

Concluzia generală a tezei ar trebui să fie faptul că, deși am înțeles care este rolul inimii în viața duhovnicească a persoanei umane, deși am constatat că *inima* înseamnă mult mai mult decât credeam noi până nu demult, cu toate că oamenii de știință, fascinați de această lume interioară, de acest univers duhovnicesc, fac progrese uluitoare în fiecare zi în acțiunea de explorare a acestui spațiu, cu toate acestea, deci, *inima* în sine rămâne o mare taină. *Taina inimii* se cere descoperită prin credință, experimentată prin trăire, deoarece este strâns legată de *taina omului*, dar și de *taina vieții* pe pământ, ca pregustare a *tainei veșniciei*, pregătită de Dumnezeu celor care cred în El și Îl urmează.

Bibliografie selectivă:

- *Ancient Christian Commentary on Scripture, Old Testament, XIII, Ezekiel, Daniel*, Edited by Kenneth Stevenson and Michael Glerup, General Editor Thomas C. Oden, Inter Varsity Press, Downer Grove, Illinois, 2008.
- *A Dictionary of The Bible, Dealing with its Language, Literature, and Contents. Including The Biblical Theology*, Edited by James Hastings, M.A., D.D., vol. II, Hendrickson Publishers, Massachusetts, USA, 1988.
- Biedermann, Hans, *Dictionary of symbolism*, translated by James Hulbert, FactsOnFile, New-York, Oxford, 1992.
- Ciorănescu, Alexandru, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, Editura Saeculum I.O., București, 2001.
- *Dictionnaire de Spiritualité. Ascétique et mystique. Doctrine et histoire*, vol. 1 (1937), vol. 3 (1957), vol. 10 (1977), vol. 12 (1986), Beauchesne, Paris.
- *Dicționar enciclopedic al Bibliei*, transpunere românească de Dan Slușanschi, Editura Humanitas, București, 1999.
- Drîmba, Ovidiu, *Istoria culturii și civilizației*, vol. I, ediție definitivă, Editura Saeculum I. O., Editura Vestala, București, 1998.
- Eliade, Mircea, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, traducere și postfață de Cezar Baltag, Univers Enciclopedic, Editura Științifică, București, 1999.
- *Enciclopedia Universală Britanică*, volumul 5, coord. Ilieș Câmpeanu, Cornelia Marinescu, trad. Eugen Muntean (coord.), Editura Litera, București, 2010.
- *Encyclopaedia Judaica*, second edition, volume 8, Fred Skolnik, *Editor in Chief*, Michael Berenbaum, *Executive Editor*, Thomson Gale, Keter Publishing House Ltd., USA, 2007.
- *Handbook of Psychology. II Research Methods in Psychology*, John A. Schinka, Wayne F. Velicer, volume editors, Irving B. Weiner, Editor-in-Chief, by John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey, USA, 2003.
- Lackie, J.M. (ed.), *The Dictionary of cell&molecular Biology*, Fourth Edition, Academic Press, Elsevier, SUA, 2007.
- *Larousse, Dicționar de medicină*, traducere de Elena Burlacii, Editura Univers Enciclopedic, București, 1998.
- Marcovitch, Dr. Harvey (ed.), *Black's Medical Dictionary*, 41st Edition, A&C Black Publishers Limited, London, 2005.
- Matei, Horia C., *Enciclopedia Antichității*, ediția a doua, Editura Meronia, București, 1996.
- McGuckin, Pr. John Anthony, *Dicționar de teologie patristică*, traducere din limba engleză de Dragoș Dâscă și Alin-Bogdan Mihăilescu, ediție îngrijită de Dragoș Mîrșanu, carte tipărită cu binecuvântarea IPS Teofan, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, Editura Doxologia, Iași, 2014.
- Rus, Remus, *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, carte tipărită cu binecuvântarea PF Teoctist, Patriarhul BOR, Editura Lidia, București, 2003.
- *Science and Its Times. Understanding the Social Significance of Scientific Discovery*, vol. 2 (700-1499), Neil Schlager, Editor, Josh Lauer, Associate Editor, GaleGroup, USA, 2001.
- Sillamy, Norbert, *Larousse - Dicționar de psihologie*, traducere, avânprefață și completări privind psihologia românească de dr. Leonard Gavrilu, Editura Univers Enciclopedic, București, 1996.
- *The Gale Encyclopededia of Medicine*, second edition, volume 3, G-M, Jaqueline L. Longe, editor, Deirdre S. Blanchfield, associate editor, Gale Group, Thomson Learning, Library of

Congress Cataloging-in-Publication Data, f.a.

- *Theological Dictionary of The Old Testament*, edited by G. Johannes Botterweck, Helmer Ringgren and Heinz – Josef Fabry, translated by David E. Green, vol. VII, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, USA, 1995.
- *Theological Dictionary of The New Testament*, edited by Gerhard Kittel, Translator and Editor Geoffrey W. Bromiley, D. Lith, D.D., volume III, Ed. 9, WM B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, USA, 1993.
- Antonie cel Mare, Sfântul, „Învățăături despre viața monahală”, în *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, vol. I, traducere din grecește, introduceri și note de Preotul Profesor Dr. Dumitru Stăniloae, tipărit cu binecuvântarea PF Părinte DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2008.
- Calist și Ignatie Xanthopol, „A celor dintre monahi Calist și Ignatie Xanthopol...”, în *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, vol. VIII, traducere din grecește, introducere și note de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, tipărit cu binecuvântarea PF Părinte DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2013.
- Calist Patriarhul, Sfântul, „Capete care au lipsit (despre rugăciune)”, în *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, vol. VIII, traducere din grecește, introducere și note de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, tipărit cu binecuvântarea PF Părinte DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2013.
- Calist Catafygiotul, „Despre unirea dumnezeiască și viața contemplativă”, în *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, vol. VIII, traducere din grecește, introducere și note de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, tipărit cu binecuvântarea PF Părinte DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2013.
- Calist Angelicude, „Meșteșugul liniștirii”, în *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, vol. VIII, traducere din grecește, introducere și note de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, tipărit cu binecuvântarea PF Părinte DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2013.
- Chiril al Ierusalimului, Sfântul, *Cateheze*, carte tipărită cu binecuvântarea PF Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, traducere din limba greacă și note de Pr. Prof. Dumitru Fecioru, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2003.
- Diadoh al Foticeii, Sfântul, „Cuvânt ascetic despre viața morală, despre cunoștință și despre dreapta socoteală duhovnicească, împărțit în 100 de capete”, în *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, vol. I, traducere din grecește, introduceri și note de Preotul Profesor Dr. Dumitru Stăniloae, tipărit cu binecuvântarea PF Părinte DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2008.
- Evagrie Ponticul, Avva, *În luptă cu gândurile. Despre cele opt gânduri ale răutății și replici împotriva lor*, comentarii ieromonah Gabriel Bunge, traducere și prezentare diac. Ion I. Ică jr, Editura Deisis, Sibiu, 2006.
- Evagrie Monahul, „Cuvânt despre rugăciune”, în *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, vol. I, traducere

- din grecește, introduceri și note de Preotul Profesor Dr. Dumitru Stăniloae, tipărit cu binecuvântarea PF Părinte DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2008.
- Filotei Sinaitul, „Capete despre trezvie”, în *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, vol. IV, trad. din grecește, introduceri și note de Preotul Profesor Dr. Dumitru Stăniloae, tipărit cu binecuvântarea PF Părinte DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2010.
 - Grigorie Sinaitul, Sfântul, „Ale celui dintre sfinți părintelui nostru Grigorie Sinaitul, Capete foarte folositoare în acrostih”, în *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care ne arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, vol. VII, traducere, introducere și note de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1977.
 - Idem, „Ale aceluiași: Despre felul cum trebuie să șadă la rugăciune cel ce se liniștește și să nu se ridice repede”, în *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, vol. VII, traducere din grecește, introducere și note de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, membru al Academiei Române, Editura Humanitas, București, 2007.
 - Idem, „Ale aceluiași: Despre liniștire și despre cele două feluri de rugăciune, în 15 capete”, în *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, vol. VII, traducere din grecește, introducere și note de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, membru al Academiei Române, Editura Humanitas, București, 2007.
 - Grigorie Palama, Sfântul, „Tratatul III din triada I”, în Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, *Viața și învățătura Sfântului Grigorie Palama*, carte tipărită cu binecuvântarea PF Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2006.
 - Idem, „A aceluiași: Învățătură cu de-amănuntul despre liniștire și rugăciune, despre semnele harului și ale amăgirii; apoi, despre deosebirea dintre căldură și lucrare; și că fără povățuitor ușor vine amăgirea”, în *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, vol. VII, traducere din grecește, introducere și note de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, membru al Academiei Române, Editura Humanitas, București, 2007.
 - Ioan Casian, Sfântul, „Despre cele opt gânduri ale răutății”, în *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, vol. I, traducere din grecește, introduceri și note de Preotul Profesor Dr. Dumitru Stăniloae, tipărit cu binecuvântarea PF Părinte DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2008.
 - Ioan Gură de Aur, Sfântul, „Omilii la Matei”, în *Scrieri*, partea a III-a, colecția „Părinți și Scriitori Bisericești”, nr. 23, tipărită cu binecuvântarea PF Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, traducere, introducere, indici și note de Pr. D. Fecioru, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994.
 - Ilie Ecdicul, „Capete despre rugăciune”, în *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, vol. IV, traducere din grecește, introduceri și note de Preotul Profesor Dr. Dumitru Stăniloae, tipărit cu binecuvântarea PF Părinte DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2010.
 - Ioan Scărarul, Sfântul, „Scara dumnezeiescului urcuș”, în *Filocalia sau culegere din*

- scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, vol. IX, traducere, introducere și note de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1980.
- Isaac Sirul, Sfântul, „Cuvinte despre nevointă”, în *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, vol. X, traducere, introducere și note de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1981.
 - Isihie Sinaitul, „Cuvânt despre trezvie și virtute”, în *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, vol. IV, traducere din grecește, introducere și note de Preotul Profesor Dr. Dumitru Stăniloae, tipărit cu binecuvântarea PF Părinte DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2010.
 - Macarie cel Mare, Sfântul, *Omilii duhovnicești*, carte tipărită cu binecuvântarea PF Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, traducere din limba greacă veche de Preotul Profesor Dr. Constantin Cornițescu, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2010.
 - Marcu Ascetul, Sfântul, „Răspuns acelora care se îndoiesc despre Dumnezeiescul Botez”, în *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, vol. I, traducere din grecește, introducere și note de Preotul Profesor Dr. Dumitru Stăniloae, tipărit cu binecuvântarea PF Părinte DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2008.
 - Maxim Mărturisitorul, Sfântul, „Cuvânt ascetic”, în *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, vol. II, traducere din grecește, introducere și note de Preotul Profesor Dr. Dumitru Stăniloae, tipărit cu binecuvântarea PF Părinte DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2008.
 - Idem, „Capete despre dragoste. A doua sută”, în *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, vol. II, traducere din grecește, introducere și note de Preotul Profesor Dr. Dumitru Stăniloae, tipărit cu binecuvântarea PF Părinte DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2008.
 - Origen, „Despre rugăciune”, în *Scrieri alese*, partea a doua, colecția „Părinți și scriitori bisericești”, vol. 7, traducere de Pr. Prof. Teodor Bodogae, Pr. Prof. Nicolae Neaga și Zorica Lațcu, studiu introductiv și note de Pr. Prof. Teodor Bodogae, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982.
 - Simeon Noul Teolog, Sfântul, „Metoda sfintei rugăciuni și atențiuni”, în *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, vol. VIII, traducere din grecește, introducere și note de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, tipărit cu binecuvântarea PF Părinte DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2013.
 - Idem, *Imne, epistole și capitole. Scrieri III*, introducere și traducere diac. Ioan I. Ică jr, în colecția „Filocalica”, Editura Deisis, Sibiu, 2001.
 - Vasile de la Poiana Mărului, Sfântul, „Cuvânt înainte sau călăuză celor ce vor voi să citească această carte a Sfântului Grigorie Sinaitul”, în *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, vol. VIII, traducere din grecește, introducere și note de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, tipărit cu binecuvântarea PF Părinte DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2013.

- *** *Pelerinul Rus. Mărturisirile sincere către duhovnicul său ale unui pelerin rus cu privire la rugăciunea lui Iisus*, traducere din limba rusă Arhimandrit Paulin Lecca, Ediția a II-a, tipărită cu binecuvântarea PS Galaction, Episcopul Alexandriei și Teleormanului, Editura Sophia, București, 2002.
- *** *Românii în reînnoirea isihastă*, publicat cu binecuvântarea IPS DANIEL, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, sub îngrijirea lui Virgil Cândea, Editura Trinitas, Iași, 1997.
- Achimescu, Nicolae, *Istoria și filosofia religiei la popoarele antice*, Editura a doua, Editura Tehnopres, Iași, 2000.
- Alexander, Franz, *Medicina psihosomatică. Principiile și aplicabilitatea ei*, traducere din limba engleză de Iuliana Diaconu, Editura Trei, București, 2011.
- Amidon, Stephen; Amidon, Thomas, *Mașinăria sublimă. O biografie a inimii umane*, traducere și note de George Tudorie, Editura All, București, 2012.
- Antonie, Mitropolitul de Suroj, *Rugăciunea vie*, traducere și cuvânt înainte de Cătălin Bogdan, Editura Theosis, Oradea, 2013.
- Avdeev, Dr. Dmitri, *Psihiatria ortodoxă în întrebări și răspunsuri. De vorbă cu un psihiatru ortodox*, traducere din limba rusă de Adrian Tănăsescu-Vlas, tipărită cu binecuvântarea PS Părinte Galaction, Episcopul Alexandriei și Teleormanului, colecția „Psihoterapia ortodoxă”, Editura Sophia, București, Cartea Ortodoxă, Alexandria, 2011.
- Beufils, Dominique, *Credința ta te-a mântuit - o viziune ortodoxă asupra bolii și a morții*, carte tipărită cu binecuvântarea IPS Teofan, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, traducere din franceză de Pr. Lect. Dr. Adrian Dinu și Asist. Dr. Claudia Dinu, lectori: Prof. Dr. S.M. Dimitriu, Dr. D. Dimitriu, Dr. M. Negoită, Editura Trinitas, Iași, 2009.
- Behr-Sigel, Élisabeth, „La prière à Jésus ou Le mystère de la Spiritualité monastique orthodoxe”, în vol. *La douloureuse joie. Aperçus sur la prière personnelle de l'Orient chrétien*, Ouvrage réalisé avec le concours du Comité de Coordination de la Jeunesse Orthodoxe en France, Nouvelle édition mise à jour, Spiritualité Orientale, nr. 14, Abbaye de Bellefontaine.
- Bouyer, Louis, *Introduction a la vie spirituelle. Précis de théologie ascétique et mystique*, Desclée & Cie Éditeurs, Tournai, Belgique, 1960.
- Briancianinov, Sfântul Ignatie, *Despre rugăciunea lui Iisus*, tipărită cu binecuvântarea PS Calinic, Episcopul Argeșului, Editura Credința strămoșească, Iași, 2002.
- Cabasila, Nicolae, *Despre viața în Hristos*, carte tipărită cu binecuvântarea PF Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, studiu introductiv și traducere din limba greacă de Pr. Prof. Dr. Teodor Bodogae, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1997.
- Carrel, Dr. Alexis, *Réflexions sur la conduite de la vie*, Paris, Librairie Plon, 1950.
- Idem, *Omul, acest necunoscut*, versiunea în limba română, cuvânt introductiv și note asupra textului de arh. Dan Oprescu, Editura Victor B. Victor, București, 2004.
- Cetfericov, Protoiereul Serghie, *Paisie, Starețul Mănăstirii Neamțului din Moldova – Viața, învățătura și influența lui asupra Bisericii Ortodoxe*, Editura a II-a, cu binecuvântarea IPS Arhiepiscop Gherasim Cristea, Editura Nemira, București, 2010.
- Childre, Sara, *The hidden power of the heart. Discovering an unlimited source of intelligence*, Planetary Publications, Boulder Creek, California, 1998.
- Chirilă, Prof. Univ. Dr. Pavel, *Vindecarea*, Editura Christiana, București, 2009.
- Cianciolo, Anna T.; Sternberg, Robert J., *Inteligența - scurt istoric*, traducere din engleză de Adina Ihora, colecția „Psihologia pentru toți”, Editura Trei, București, 2012.
- Clément, Olivier, „La prière de Jésus”, în vol. *La prière du coeur*, Ouvrage réalisé avec le concours de la Fraternité Orthodoxe en France, Spiritualité Orientale, nr. 6 bis, Abbaye de

Bellefontaine.

- Congourdeau, Marie-Hélène, *Embrionul și sufletul lui la sfinții Părinți și în izvoarele filozofice și medicale grecești (secolele VI î.Hr. – V d.Hr.)*, traducere de Maria – Cornelia ICĂ jr, Editura Deisis, Sibiu, 2014.
- Constantin-Dulcan, Dumitru, *Inteligența materiei*, ediția a III-a, revizuită și adăugită, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2009.
- Crainic, Nichifor, *Sfințenia – împlinirea umanului (curs de teologie mistică, 1935 - 1936)*, ediție îngrijită de Ierod. Teodosie Paraschiv, în colecția „Teologie și Spiritualitate”, nr. 2, Editura Trinitas, Iași, 1993.
- † DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, *Teologie și spiritualitate*, Editura Basilica a Patriarhiei Române, București, 2009.
- De Ladoucette, Dr. Olivier, *Forța minții. Cum să rămâi mereu tânăr și să te bucuri de viață*, traducere din limba franceză de Liliana Urian, Editura Trei, 2008.
- Dionisiatul, Teoclit, *Dialoguri la Athos – între cer și pământ. I. Monahismul Sfântului Munte. II. Teologia rugăciunii minții*, Ediția a II-a, traducere de pr. Prof. Ioan Ică sr, prezentare și postfață de diac. Ioan I. Ică jr, Editura Deisis, Sibiu, 2015.
- Dossey, Larry, *Cuvinte tămăduitoare. Puterea rugăciunii și practica medicinei*, trad. din limba engleză de Marius Chitoșcă, Editura Lifestyle Publishing - Grupul Editorial Trei, București, 2014.
- Enăchescu, Constantin, Enăchescu, Liliana, *Psihosomatică*, Editura Polirom, Iași, 2008.
- Evdokimov, Paul, *Vârstele vieții spirituale*, Cuvânt înainte și traducere de Pr. Prof. Ion Buga, Asociația filantropică medicală creștină Christiana, București, 1993.
- Farasiotis, Dionysios, *Marii inițiați ai Indiei și Părintele Paisie*, traducere din limba greacă de Ieromonah Teofan Munteanu, carte tipărită cu binecuvântarea PS Galaction, Episcopul Alexandriei și Teleormanului, Editura Cartea Ortodoxă și Editura Egumenița, f.a.
- Filliozat, Isabelle, *Inteligența inimii. Bazele gramaticii emoționale*, traducere de Andreea Lutic, Editura Cosmos, București, 2006.
- Gillet, Archimandrite Lev (A Monk of The Eastern Church), *The Jesus Prayer*, revised edition with a foreword by Kallistos Ware, Bishop of Diokleia, St. Vladimir's Seminary Press, Crestwood, New York 10707, 1987.
- Gingerich, Owen, *Universul lui Dumnezeu*, traducere din limba engleză de Viorel Zaicu, Editura Curtea Veche, București, 2010.
- Ginghină, Carmen (coord.), *Mic tratat de cardiologie*, Editura Academiei Române, București, 2010.
- Goleman, Daniel, *Inteligența emoțională*, ediția a III-a, traducere din limba engleză de Irina-Margareta Nistor, Editura Curtea Veche, București, 2008.
- Guillaumont, Antoine, „Le problème de la prière continuelle dans le monachisme ancien”, în vol. *Études sur la spiritualité de l'orient chrétien*, Spiritualité Orientale, nr. 66, Abbaye de Bellefontaine.
- Guyton, Arthur C. MD, *Fiziologia umană și mecanismele bolilor*, ediția în limba română sub redacția Dr. Radu Cârmaciu, Editura Medicală Amaltea, București, 1997.
- Hausherr, Irénée, *Plânsul și străpungerea inimii la Părinții răsăriteni*, ediția a II-a, traducere de Mihai Vladimirescu, Editura Deisis, Sibiu, 2009.
- Iamandescu, Ioan - Bradu; Sinescu, Crina Julieta, *Psihocardologie*, Editura All, București, 2015.
- Ică, Ioan I. Jr (edit.), *Despre Lumina taborică, rugăciunea lui Iisus și curăția inimii. Scrieri filocalice uitate*, Editura a II-a revăzută și adăugită, studii și traduceri de diac. Ioan I. Ică jr, Editura Deisis, Sibiu, 2013.
- Isaac, Monahul, *Viața Cuviosului Paisie Aghioritul*, traducere din limbă greacă de

- Ieroschim. Ștefan Nuțescu, Schitul Lacu - Sf. Munte Athos, Editura Evangelismos, București, 2005.
- Joantă, Mitropolitul Serafim, *Isihasmul - tradiție și cultură românească*, traducere de Iuliana Iordăchescu, Editura Anastasia, București, 1994.
 - Larchet, Jean-Claude, *Semnificația trupului în Ortodoxie*, carte tipărită cu binecuvântarea PF Părinte DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, traducere de Monahia Antonia, Mănăstirea „Acoperământul Maicii Domnului”, Centrul Mitropolitan Ortodox Român din Franța, Editura Basilica a Patriarhiei Române, București, 2010.
 - Idem, *Inconștientul spiritual sau adâncul neștiut al inimii*, în românește de Marinela Bojin, Editura Sophia, București, 2009.
 - Lașcu - Simion, Lucia, *Aportul Spiritualității isihaste în psihologie: Elemente de antropologie și psihoterapie*, prefață de Prof. Dr. Constantin Bălăceanu – Stolnici, membru al Academiei Române, Editura Oficiul de Informare Documentară pentru Industria Construcțiilor de Mașini, București, 1997.
 - Lipton, Bruce H., PhD, *Biologia credinței*, traducere Laura Cristiana, Editura ForYou, București, 2008.
 - Logothetis, Arhimandritul Spiridonos, *Inima în scrierile Sfinților Părinți. Învățătură ortodoxă despre curățirea inimii*, traducere de Pr. Șerban Tica, tipărită cu binecuvântarea PS Galaction, Episcopul Alexandriei și Teleormanului, Editura Sophia, București, 2006.
 - Lossky, Vladimir, *Teologia mistică a Bisericii de Răsărit*, traducere, studiu introductiv și note Pr. Vasile Răducă, Editura Anastasia, București, f.a.
 - Luca (Voino-Iasenețki), Sfântul, Arhiepiscopul Crimeii, *Puterea inimii*, cu binecuvântarea PS Galaction, Episcopul Alexandriei și Teleormanului, trad. din limbarusă de Evdochia Șavga; Editura îngrijită de L.S. Desartovici, Editura Sophia, București; Editura Cartea Ortodoxă, Alexandria, 2010.
 - Mantzaridis, Prof. Dr. Georgios, *Morala creștină. IV Poziționări și perspective existențiale și bioetice*, traducere de Diacon Drd. Cornel Constantin Coman, Editura Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, Suceava, 2014.
 - McCraty, Rollin; Atkinson, Mike; Tomasino, Dana, *Science of the Heart. Exploring the Role of the Heart in Human Performance*, vol.1, Published by HeartMath Institute, Boulder Creek, California, 2001.
 - McCraty, Rollin, Ph.D.; Childre, Doc, *The Intuitive Heart Accessing Inner Guidance To Raise Our Consciousness Baseline*, HeartMath Research Center, Institute of HeartMath, Boulder Creek, California, 2014.
 - Megheșan, Pr. Prof. Univ. Dr. Dumitru, *Rugăciunea lui Iisus: mijloc terapeutic de purificare a minții*, Editura Universității din Oradea, 2010.
 - Mladin, Profesor Dr. Nicolae, *Prelegeri de mistică ortodoxă*, notate de studentul în Teologie Nicolae Streza, în anul universitar 1947-1948, Cuvânt înainte, note biografice și ediție întocmită de Preot iconom stavrofor Nicolae Streza, Editura Veritas, Târgu-Mureș, 1996.
 - Newberg, Andrew, Waldman, Mark Robert, *Cum ne schimbă Dumnezeu creierul. Descoperirile inovatoare ale unui prestigios neurolog*, traducere din limba engleză de Ramona Neacșa Lupu, Editura Curtea Veche, colecția „Știință și Religie”, coordonată de Basarab Nicolescu și Magda Stavinschi, lucrare apărută în cadrul programului *Știință și Ortodoxie – Cercetare și Educație*, cu sprijinul Fundației John Templeton, București, 2009.
 - Newberg, Andrew; D'aquili, Eugene; Rause, Vince, *De ce nu dispare Dumnezeu. Știința creierului și biologia credinței*, traducere din limba engleză de Ramona Neacșa, Editura Curtea Veche, colecția „Știință și Religie”, coordonată de Basarab Nicolescu și Magda

- Stavinschi, lucrare apărută cu sprijinul Fundației John Templeton, București, 2008.
- Nicodim Aghioritul, Cuviosul, *Carte sfătuitoare pentru paza celor cinci simțuri, a nălucirii și a inimii și care sunt îndulcirile duhovnicești și chiar ale minții*, în colecția „Comorile Pustiei”, coord. Ignatie Monahul, nr. 35, apare cu binecuvântarea IPS Nicolae Corneanu, Mitropolitul Banatului, Editura Anastasia, București, 1999.
 - Ornish, Dr. Dean, *Dragoste și supraviețuire. Relațiile bune vă conferă sănătate și o stare de bine*, traducere din limba engleză de Nicoleta Radu, Editura Curtea Veche, București, 2008.
 - Paisie Aghioritul, Cuviosul, *Cuvinte duhovnicești.VI Despre rugăciune*, traducere din limbagreacă de Ieroschim. Ștefan Nuțescu, Chilia „Buna-Vestire”, Schitul Lacu, Sf. Munte Athos, Editura Evanghelismos, București, 2013.
 - Peale, Norman Vincent, *Forța gândirii pozitive*, traducere de Luiza Gervescu, Curtea Veche, București, 1999.
 - Pentiuc, Eugen J., *Iisus Mesia în Biblia ebraică*, traducere din limba engleză de Petronia Petrar, în colaborare cu autorul, Editura Basilica, București, 2016.
 - Puhalo, Lazăr, *Sufletul, trupul și moartea*, traducere de Virgil Baidoc, prefață de George Papademetriou, Ediție îngrijită de Fabian Anton, carte apărută cu binecuvântarea IPS Nicolae Corneanu, Mitropolitul Banatului, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2005.
 - Raccanello, Dario, „Rugăciunea lui Iisus în scrierile starețului Vasile de la Poiana Mărului”, în *Sfântul Stareț Vasile de la Poiana Mărului – Introduceri în rugăciunea lui Iisus și isihasm*, studiu Dario Raccanello, argument Diac. Ioan I. Ică jr, trad. diac.Ioan și Maria-Cornelia Ică jr, Editura Deisis, Sibiu, 2009.
 - Romanides, Pr. Prof. Univ. Dr. Ioannis, *Teologia patristică*, trad. din limbaneogreacă și studiu introductiv de pr. dr. Gabriel Mândrilă, Editura Metafraze, București, 2011.
 - Sava, Pr. Viorel, *Taina Mărturisirii în riturile liturgice actuale*, ediția a II-a, tipărită cu binecuvântarea IPS Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, prefață de Pr. Prof. Dr. Nicoale D. Necula, Editura Trinitas, Iași, 2004.
 - Savin, Ioan Gh., *Mistica și ascetica ortodoxă*, cu un cuvânt înainte de Dr. Antonie Plămădeală, Mitropolitul Ardealului, Crișanei și Maramureșului, Sibiu, 1996.
 - Scrima, André, *Despre isihasm*, volum îngrijit de Anca Manolescu, traducere din franceză de Maria-Cornelia Ică, Anca Manolescu și Toader Saulea; traducere din engleză de Sorana Corneanu, Editura Humanitas, București, 2001.
 - Selg, Peter. *Misterul inimii. Despre centrul de mister al inimii omenești. Studii de fiziologie sacramentală a organului inimii: Aristotel-Toma de Aquino-Rudolf Steiner*, traducere Liliana-Emilia Dumitriu, Editura Univers Enciclopedic&Triade, București, 2013.
 - Semen, Petre, *Păcatul - boală a sufletului - coordonate biblice*, Editura Panfilius, Iași, 2004.
 - Serr, Jacques, „La prière du coeur”, în *La prière du coeur*, Spiritualité Orientale, nr. 6 bis, Abbaye de Bellfontaine, 1997.
 - Sinatra, Dr. Stephen T., *Soluția Sinatra: cardiologie metabolică*, cu o introducere de dr. James C. Roberts, traducere din limba engleză de Liliana Manolache, Editura Curtea Veche, București, 2008.
 - Sofronie (Saharov), Arhimandritul, *Rugăciunea - experiența Vieții Veșnice*, traducere și prezentare diac. Ioan I. Ică jr, Editura Deisis, Sibiu, 1998.
 - Stăniloae, Pr. Prof. Dumitru, *Rugăciunea lui Iisus și experiența Duhului Sfânt*, ediția a II-a. Cuvânt înainte de arhim. Gheorghios Grigoriatul, prefață de Olivier Clément, în românește de Maria-Cornelia Ică jr, Editura Deisis, Sibiu, 2003.
 - Idem, *Spiritualitate și comuniune în Liturgia ortodoxă*, carte tipărită cu binecuvântarea PF părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, ediția a II-a, Editura Institutului

- Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2004.
- Idem, *Ascetica și mistica Bisericii Ortodoxe*, carte tipărită cu binecuvântarea PF Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2002.
 - Špidlík, Tomáš, *Spiritualitatea Răsăritului creștin. II. Rugăciunea*, traducere diac. Ioan I. Ică jr, editura Deisis, Sibiu, 1998.
 - Teșu, Pr. Conf. Dr. Ioan C., *Raiul rugăciunii*, Editura Credința Strămoșească, 2001.
 - Idem, *Omul - taină teologică. Studii de spiritualitate filocalică*, cuvânt înainte de Pr. Prof. Dr. Ilie Moldovan, Editura Christiana, București, 2002.
 - Idem, „*Simt boala ca iubirea lui Hristos*”. *Sensul mântuitor al suferinței*, cuvânt înainte de Prof. Univ. Dr. Pavel Chirilă, Editura Eikon, București, 2017.
 - Torralba, Francisc, *Inteligența spirituală*, traducere din limba spaniolă de Elena-Anca Coman, Editura Curtea Veche, București, 2012.
 - Vlachos, Mitropolit Hierotheos de Nafpaktos, *Psihoterapia ortodoxă – Știința Sfinților Părinți*, trad. în limba română de Irina Luminița Niculescu, Editura Învierea – Arhiepiscopia Timișoarei, 1998.
 - Vlachos, Ierotheos, Mitropolit al Nafpaktosului, *Isihie și Teologie. Calea tămăduirii omului în Biserica Ortodoxă*, traducere din limbagreacă de Protosinghel Teofan Munteanu, Editura Sophia, București, 2016.
 - Ware, Episcop Kalistos, *Rugăciunea lui Iisus*, tipărită de editura „Orthodoxos Kypseli”, Tesalonic, Grecia, pentru Asociația „Sf. Grigorie Palama”, din România, f.a.
 - Zaharou, Arhim. Zaharia, *Omul cel tainic al inimii (1 Petru 3, 4)*, traducere din limba engleză de Monahia Tecla, carte tipărită cu binecuvântarea PF DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Editura Basilica, București, 2014.
-
- Armour, J. Andrew, MD, PhD, „The little brain on the heart”, în *Cleveland Clinic Journal of Medicine*, volume 74, Supplement 1 February 2007, pp.48-51.
 - Bârsu, Cristian; Bârsu, Maria, „Câteva corelații medico-istorice, embriologice și teologice referitoare la coborârea minții în inimă”, în *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, 7, 19 (Spring 2008), pp. 203-225
 - Bobrinskoy, Pr. Boris, „Euharistia și Rugăciunea inimii” (în franceză), în *Service Orthodoxe de Presse*, nr.317, aprilie 2007, pp.20-25.
 - Ionașcu, Gh., „Inima și rugăciunea inimii în Spiritualitatea Răsăriteană, până în secolele V”, în *Studia Universitatis Babeș - Bolyai, Theologia Orthodoxa*, vol. 57 (2012), nr. 2, pp. 168-180.
 - Pălimaru, Pr. Drd. Cătălin, "Spiritualitatea inimii în Omiliile Macariene", *Revista Teologică*, Serie nouă, anul XIX (91), 2009, aprilie-iunie, nr.2, p.356-395.
 - Pearsall, Paul, PhD, University of Hawaii; Schwartz, Gary E.R., PhD; Russek, Linda G.S., PhD, University of Arizona, „Changes in Heart Transplant Recipients That Parallel the Personalities of Their Donors”, în *Journal of NearDeath Studies*, 20(3), Spring 2002, Human Sciences Press, Inc., pp.191-206.
 - Streza, Conf. Dr. Ciprian, „Teologia Botezului după Sfântul Marcu Ascetul”, în *Revista Teologică*, Serie nouă, anul XIX (91), 2009, iulie-septembrie, nr.3, pp.127-135.
 - Van der Wall, E.E.; Van Gilst, W.H., „Neurocardiology: close interaction between heart and brain”, în *Neth Heart J* (2013), 21, pp.51-52.
 - Vâșeslavțev, B., „Însemnătatea inimii în religie”, trad. de Dr. Dumitru Stăniloae, în *Revista Teologică*, anul XXIV, ianuarie-februarie 1934, nr. 1-2, pp. 31-40.